

Michael Sandel: Spravedlnost: Co je správné dělat.

Přeložil Tomáš Chudý. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2015, 306 stran, ISBN 978-80-24630656.

Knihy z oblasti morální a politické filozofie rozhodně nebývají bestsellery – i když některé (spíše sekundární) texty, psané především jako úvody pro studenty či populárně-naučné publikace pro širší čtenářskou veřejnost, jsou velmi čtivé, srozumitelné a plně zajímavých myšlenek a argumentů (například Parvin – Chambers 2012 nebo Wolff 2016). A snad nebude znakem mé předpojatosti, když řeknu, že většina této produkce pochází z angloamerického prostředí, které klade mnohem větší důraz na jasnost, přesnost a srozumitelnost argumentace než třeba myšlení francouzské (blíže viz Cohen 2012). Je velká škoda, že těchto publikací v českém překladu příliš nevychází, bezesporu by pomohly studentům i veřejnosti nejen proniknout do daného oboru, ale vtáhly je i do problému – ukázaly jim, že otázky, které morální a politická filozofie řeší, jsou otázkami, které si sami kladou, které i je osobně zajímají a mají na ně vlastní názor – ačkoliv nereflektovaný a často i velmi povrchní.

Přesto v minulém roce jeden bestseller z dané oblasti v českém překladu vyšel: kniha současného předního amerického politického a právního filozofa Michaela Sandela *Spravedlnost: Co je správné dělat*. Po vydání v USA a překladech do mnoha cizích jazyků se stala opravdovým hitem. Bezesporu k tomu výrazně přispěla i skutečnost, že vydání knihy předcházely Sandelovy stejnojmenné veřejné přednášky v divadelním sále Harvardovy univerzity (na níž Sandel působí), které byly profesionálně natočeny a volně zpřístupněny na internetu (www.justiceharvard.org, www.sandel.cz). Každý, kdo je zhlédl, musel propadnout kouzlu Sandelovy prezentace – tomu, jak zaujme pozornost posluchačů výborně zvoleným myšlenkovým experimentem či skutečným příběhem, na němž ukáže morální či politické dilema; s jakou lehkostí, ale zároveň přesností dovede vystihnout základní myšlenky či argumenty jednotlivých myslitelů a myšlenkových proudů či jak dovede strukturovaně vést živou diskusi se studenty v sále. Za tím vším stojí dokonalá orientace a erudice v daném oboru, ale jistě velkou zásluhu na přitažlivosti přednášek má i osobní charisma samotného Michaela Sandela. Ten je dnes klíčovým představitelem významného proudu v současné politické filozofii, takzvaného komunitarismu. Tam se zařadil hned svou první knihou *Liberalism and the Limits of Justice* z roku 1982, v níž vystoupil s kritikou základní práce v oblasti současné politické filozofie *Teorie spravedlnosti* (česky 1995), v níž autor John Rawls zastává egalitárněliberální pozice. Shrnutí hlavních myšlenek této knihy lze najít v Sandelově článku, který byl přeložen do češtiny (Sandel 1995).

Sandel na Rawlsově teorii nekritizoval její obhajobu redistribuce, tak jak to provedla v knize *Anarchie, stát a utopie* další velká postava moderních dějin politické filozofie Robert Nozick (2015), ale její kantovská východiska (která jsou mimochodem společná Rawlsovi i Nozickovi). Ta spočívající na koncepci „nezakotveného jáství“, ztvárněné v Rawlsově názoru, že lidé si mají volit principy sociální spravedlnosti za závojem nevědomosti. Jde o pojetí Já, které si volí své cíle nezávisle na morálních poutech, které by předcházely jeho volby. Podle tohoto přístup nejsme svázáni žádnými pouty, které jsme si sami nezvolili – i když se zde Rawls a Nozick a obecně egalitární liberálové a libertariáni rozcházejí v tom, zda tyto volby mohou být reálné, či zda vycházejí z hypotetické smlouvy. Já předchází své cíle a má se pohybovat jen v rámci práv, ustanovených principy spravedlnosti, které však nejsou založeny na žádném pojetí dobrého života – práva předcházejí dobru. Stát a principy spravedlnosti, podle nichž se řídí, mají být ve vztahu k různým pojetím dobrého života neutrální. Podle Sandela je ale Já již zakotvené v určitých sociálních rolích a stavech, historických tradicích či náboženské víře, které tvoří naši identitu a dělají z nás právě ty konkrétní jedince, jimiž jsme – a není tudíž možné oddělit a vyčlenit

vlastní Já před jeho cíle. Naše identita je vázána na naše cíle a loajality – ty jsou v našem životě nerozlučně spojeny s určitým porozuměním sobě samým, jako členům této rodiny, této pospolitosti, tohoto národa či tohoto lidu. Tyto loajality nejsou pouze nahodilými vlastnostmi, ale definují nás jako osobu, kterou jsme. Zároveň také vytvářejí závazky, které jsou nejen často v rozporu, ale také překračují univerzální přirozené závazky či závazky, které jsme si sami zvolili. Nemůžeme tudíž uvažovat o spravedlnosti bez vztahu k určité koncepci dobrého života a bez vztahu k obecnému dobru – dobro tak má předcházet právům a stejně tak i stát nemůže být neutrální vůči pojetí dobrého života. Tyto myšlenky najde čtenář výborně prezentované i v recenzované knize.

Další Sandelovy tituly *Democracy's Discontent: America in Search of a Public Philosophy* z roku 1998 a *Public Philosophy: Essays on Morality in Politics* z roku 2005 rozebírají roli morálky a spravedlnosti v politickém životě Spojených států. V publikaci z roku 2007 *The Case Against Perfection* se Sandel věnoval morálním otázkám genetického vylepšování. Ve své zatím poslední knize z roku 2012 *What Money Can't Buy*, jež také vyšla česky (Sandel 2013) a kterou vřele čtenářům doporučuji, se Sandel zamýšlí nad morálními limity trhu – proč by některé typy statků neměly být směňovány na trhu. I tento titul, tak jako recenzovaná publikace, je popularizační a stal se rovněž bestsellerem.

Knih *Spravedlnost* je úvodem do dějin morálního, ale především politicko-filozofického myšlení, zároveň však čtenáře seznamuje i se Sandelovými názory. Prezentace dějin přitom není historicko-chronologická, ale představuje hlavní proudy (spojené většinou s jejich určitým hlavním představitelem) morálně-politického myšlení a jejich založení na určitém morálně-politickém principu, v rámci kterého pak přistupují k řešení společné otázky: Jak by měla vypadat spravedlivá společnost, tj. podle jakých principů by měly být uspořádány vztahy jedinců k sobě navzájem? V první kapitole uvede autor čtenáře do problematiky a nastíní hlavní proudy, s nimiž nás v knize seznámí. Již zde využívá metodu příkladů a situací, tak typickou pro jeho knihu, aby čtenáře zaujal a ukázal i praktickou relevanci dané teorie. Poté v druhé kapitole představí utilitarismus a ve třetí seznámí čtenáře s libertarianismem. Myšlenky libertarianismu v následující, čtvrté kapitole aplikuje na vztah mezi trhem a morálkou a podrobí je kritice. Poté přejde ke Kantovi (pátá kapitola), Rawlsovi (šestá kapitola) a zase následuje kapitola věnovaná pozitivní diskriminaci, jež aplikuje myšlenky z předchozích částí, ale zároveň si v ní autor již připravuje půdu pro přístup osmé kapitoly, věnované Aristotelovi. Poslední dvě kapitoly – devátá a desátá – představují komunitaristický přístup, včetně Sandelovy vlastní koncepce. Knihu opatřil doslovem Milan Znoj, který Sandela zasazuje do politicko-filozofického kontextu – řadí ho k aristotelskému proudy republikanismu.

Podívejme se teď trochu podrobněji na některé myšlenky knihy a zároveň si i částečně přiblížíme její přístup. Hned v první kapitole zaujme Sandel čtenářovu pozornost morálně-politických dilematem z reálné, nedávné minulosti. Floridu zpustošila v roce 2004 bouře a v jejím důsledku se výrazně zvedly ceny – generátor, který se prodával dříve za 240 dolarů, stál nyní za 2000. Obyvatelé a někteří politici i teoretici to odsuzovali – hovořili o lichvářských cenách či chamtivosti. Libertariánští ekonomové však toto pobouření odmítali s tím, že cena je určována nabídkou a poptávkou, a tudíž nic jako spravedlivá cena, která by byla založena na samotné hodnotě věci, neexistuje a volání po ní je přežitek středověkého myšlení. Jejich argumentaci lze shrnout do dvou bodů: 1) Vysoké ceny přinesou všeobecný užitek, protože zajistí motiv pro výrobu potřebného zboží; 2) tyto ceny jsou výsledkem volného trhu, tedy svobodné směny. Jejich kritici však namítají, že za těchto podmínek nedojde k naplnění ani jednoho bodu. Vysoké ceny neumožní některým skupinám uspokojit důležité potřeby a kupující jsou také pod tlakem situace, a tudíž jejich nákup je vynucený, nikoliv svobodný. Zde se nám ukázaly dva hlavní principy morálně-politické diskuse – svoboda a užitek. Užitek bude Sandel dále rozvíjet v kapitole o utilitarismu, svobodu v jejich různých podobách a obhajobách v kapitolách věnovaných Rawlsovi a Nozickovi. Zároveň však Sandel ukazuje ještě třetí přístup – kritika nemorálnosti

vysokých cen, která argumentuje chamtivostí, spočívá na rozdílu mezi ctností a neřestí a klade si otázku, zda by stát neměl kultivovat u občanů ctnosti a odrazovat je od neřestí. Tento přístup vede od Aristotela až k dnešnímu komunitarismu.

Aristotelovy myšlenky nám zase Sandel ilustruje velmi netradičně na příkladu Callie, roztleskávačky fotbalového týmu, která je na vozíku. Některé roztleskávačky však požadovaly, aby příští rok dělala stejné gymnastické zkoušky jako ostatní. Vykonává Callie danou roli dobře? Její kritici tvrdí, že kvalita roztleskávačky záleží na její schopnosti provádět gymnastické prvky, naopak jejich odpůrci jim vytýkají, že zaměňují způsob vykonávání dané činnosti za její účel – a tím je povzbudit mužstva a vyburcovat fanoušky, což Callie očividně, přestože na vozíku, s velkou energií dělá. Abychom rozhodli, jakou kvalifikaci musí mít, musíme nejprve rozhodnout, co je pro povzbuzování podstatné a co pouze nahodilé.

Calliiny kritiky nepohání strach z konkurence, protože místo v týmu mají, ale fakt, že pokud se dříve na vozíku prokazuje čest, znehodnocuje to jejich uznání jakožto gymnastek a redefinuje to, co znamená být roztleskávačkou. Abychom spravedlivě rozdělili místa v týmu roztleskávaček, potřebujeme nejprve stanovit povahu a účel roztleskávání, jinak nebudeme vědět, které kvality jsou pro výkon roztleskávačky podstatné, a tudíž si i zaslouží odměnu a úctu. Sociální praktiky tak nejsou pouze instrumentální (povzbuzovat tým), ale také vyzdvihnou určitou schopnost, ctnost. Výběrem roztleskávaček se prezentuje, kterou vlastnost bychom měli obdivovat a napodobovat.

Předchozí příběh představuje dvě myšlenky, které jsou podstatné pro Aristotelovu morální a politickou filozofii: 1) Spravedlnost je teleologická – určit práva nejprve vyžaduje určit účel dané činnosti; 2) spravedlnost je založena na ctnostech – když diskutujeme o telosu určité praktiky, zároveň diskutujeme o tom, jaké ctnosti by měla odměňovat. Moderní teorie spravedlnosti se snaží oddělit diskuse o férovosti a právech od sporů o čest, ctnost a morální zásluhy. Hledají principy spravedlnosti, které nenutí stranit žádnému cíli a umožní lidem zvolit si vlastní cíle. Aristoteles si ale myslel, že spravedlnost nemůže být takto neutrální. Diskuse o spravedlnosti se nemůže vyhnout otázkám po cti, ctnosti a povaze dobrého života. Zde vidíme, jak Sandel zase rozvíjí komunitaristickou kritiku liberalismu, která vychází z Aristotelova myšlení.

Kapitola o Rawlsovi vyniká velmi výstižným a přehledným seznámením s teorií tohoto autora a pozornost čtenáře přitáhne i tím, že na jejím začátku Sandel pokládá zajímavou otázku, zda ze smlouvy samé, tedy dobrovolného souhlasu dvou stran, vyplývá spravedlivý výsledek. Velmi často se totiž předpokládá, že smlouva ospravedlňuje následný stav, který vytvoří. Podle Sandela však smlouvy tuto moc (samy o sobě) nemají – nejsou to soběstačné morální nástroje. U každé smlouvy je možné se ptát: Je to, na čem se její strany domluvily, spravedlivé? To zároveň ukazuje, že nestačí jen poukázat na smlouvu, ale je třeba nezávislého měřítka spravedlnosti. Ústava USA nebyla spravedlivá ve vztahu k otrokům či ženám – ale i kdyby byly tyto skupiny přibrány při vytváření ústavy (smlouvy), není to zárukou, že bude spravedlivá. Co vede ke špatným dohodám? Jedna strana je buď lepší vyjednávač, či má silnější počáteční vyjednávací pozici, anebo ví více o hodnotě věcí, které jsou předmětem smlouvy. Zároveň to však neznamená, že můžeme své smlouvy libovolně porušovat. Na souhlasu závisí, ale není to postačující podmínka. Často se také zaměňuje souhlas s jinými zdroji závazku. Které by to mohly být? Jedním z těchto zdrojů je užitek, který mi druhá strana smlouvy prokázala – a tudíž jsem zavázán jí ho splatit. A pokud jsem ještě neměl ze smlouvy prospěch, ale druhá strana již vynaložila úsilí, mám pak také povinnost jí to splatit. Zde je vidět, že kromě samotné smlouvy jsou zdrojem závazku také užitek (můj) a úsilí (druhé strany). Ve smlouvě se tak uskutečňují dva ideály – autonomie a vzájemnost. V praxi se oba tyto ideály naplňují velmi často nedokonale. Některé dobrovolné dohody nepřinášejí oběma stranám užitek, a jindy jsme napopak zavázáni splatit užitek i bez smlouvy, jen z důvodu vzájemnosti. Zde jsou vidět morální meze smlouvy – a v dalších částech knihy (a podrobně ve své poslední knize) pak

autor tyto úvahy aplikuje na trh jako nástroj, který stojí na smlouvě. Sandel tak ve svém výkladu přenesl abstraktní myšlení politických filozofů na řešení konkrétních problémů, které jsou blízké a uchopitelné i pro běžného čtenáře. Na tomto přístupu je vidět přitažlivost Sandelova výkladu, který činí jeho knihu poutavou.

Je třeba pochválit nakladatelství Karolinum, že Sandelovu knihu vydalo. Jsem si jist, že si rozsáhlou čtenářskou obec najde i v České republice. Svou nadstandartní kvalitou si to bezesporu plně zaslouží. Již nyní slouží jako učebnice politické filozofie na vysokých školách a z vlastní zkušenosti mohu potvrdit, že je mezi studenty velmi oblíbená. Pro její srozumitelnost a poutavost výkladu bych se ji nebál použít ani na gymnáziích. A bezesporu ji může číst každý, kdo se jen trochu zajímá o morální a politické problémy.

Pravidla recenze vyžadují, abych zmínil i nedostatky titulu. Jistě by se našly – například zvolený příklad, který má ilustrovat nějaký problém či morální princip, je dvojnásobný či problém poněkud posouvá a princip v jeho celku plně nevystihuje; formulace by v některých příkladech mohly být ještě přesnější i jasnější, anebo by pro lepší a hlubší pochopení myšlenky mohl být výklad podrobnější a rozvinutější. Ale pro tento typ (popularizační) knihy, tak výborně napsané, mi taková kritika připadá malicherná. Tato práce nastavila standardy, které bude těžké překonávat.

Martin Brabec

Literatura

- Cohen, Gerald (2012): *Finding Oneself in the Other*. Princeton: Princeton University Press.
- Nozick, Robert (2015): *Anarchie, stát a utopie*. Praha: Academia.
- Parvin, Phil; Chambers, Clare (2012): *Political Philosophy: A Complete Introduction*. London: Hodder & Stoughton General Division.
- Rawls, John (1995): *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria publishing.
- Sandel, Michael (1995): Procedurální republika a nezakotvené jáství. *Filosofický časopis*, Vol. 43, No. 2, s. 249–271.
- Sandel, Michael (2013): *Co si za peníze (ne)koupíte*. Praha: BIZBOOKS.
- Wolff, Jonathan (2016): *An Introduction to Political Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.